

misvatting van de Franse autoriteit Alain Pigeard in *La conscription au temps de Napoléon* (2003) heeft weten te corrigeren. Op niet eerder beproefde wijze heeft Welten aan de hand van de gereconstrueerde levensverhalen van bijna zeshonderd Weertlandse dienstplichtigen van zeer nabij laten zien hoe ingrijpend en indringend de moderne staat een plattelandssamenleving verstoorde.

A.J.C.M. Gabriëls, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Schokkenbroek, J.C.A., *Trying-out. An Anatomy of Dutch Whaling and Sealing in the Nineteenth Century, 1815-1885* (Dissertatie Leiden 2008, Amsterdam: Aksant, 2008, 366 blz., €29,90, ISBN 978 90 5260 283 7).

Walvisvaart is een thema dat op een constante belangstelling kan rekenen. Voor wat de Nederlandse activiteiten op dit gebied betreft, is het meest bekend over de zeventiende, achttiende en twintigste eeuw: de tijd van opkomst, bloei en einde. In dit boek heeft de schrijver echter gekozen voor de veel minder bekende negentiende eeuw. Dat lag niet voor de hand. Voorafgaand onderzoek door anderen had er geen aantrekkelijk beeld van geschilderd. Slechts weinig rederijen, verspreid over met name Amsterdam, Rotterdam en Harlingen, namen eraan deel. Ze deden dat op een enkele uitzondering na heel traditioneel, zonder stoomschepen of harpoenkanonnen, en met veel overheidssteun. Wie het boek leest, zal echter ontdekken dat wie de negentiende eeuw overslaat daarmee ook voorbijgaat aan de overgang naar het harpoenkanon, het stoomschip en naar walvisvaart ten zuiden van de evenaar. Zonder dit was de Nederlandse Antarctische walvisvangst van na de Tweede Wereldoorlog moeilijk voorstelbaar geweest.

Het boek kent een strakke opbouw. Het begint met een overzicht van de Nederlandse walvis- en robbenvangst in de voorafgaande periode. Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de financiële steun van de overheid in de jaren 1815-1855, gevolgd door de activiteiten in de vangstgebieden in de Zuidzee (1827-1849) en in de Arctis (1815-1885). Hierna komen de schepen en bemanningen aan bod, gevolgd door een hoofdstuk over de markt voor de vangstproducten. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de vraag naar de winstgevendheid van deze speciale vorm van 'visserij'. Een uitvoerige samenvatting rondt het boek tenslotte af. Kortom: een veelomvattende scope, die alle aspecten van het bedrijf raakt.

Rond 1750 raakte Nederland zijn leidende positie in de walvisvaart – naar later bleek definitief – kwijt aan Britten en Amerikanen. Het bleek niet in staat om zich bezig te gaan houden met de vangst van andere walvissoorten in nieuwe vangstgebieden. Pas in 1827 werd in Nederland een serieuze vangstexpeditie naar de Zuidzee georganiseerd. Met name in Amsterdam en Rotterdam trok deze veel aandacht. Deze tocht werd door vijf andere gevolgd, maar die bleken evenmin winstgevend. De schrijver wijdt dit aan het gebrek aan steun van de overheid in Nederlands-Indië, de onbekendheid met de potvisvangst,

problemen met de afzet van de vangstproducten en de moeizame recruitering van bemanningen. Volgens Schokkenbroek lag dit aan de, in vergelijking met de Arctische walvisvaart, veel langere reisduur: men was jaren in plaats van maanden onderweg. Hij wijst er verder op dat de reders probeerden de Nederlandse achterstand in kennis van vangsttechnieken in te halen door Amerikaanse en Britse experts mee te laten varen. De bemanningen hadden hierdoor een gemengde samenstelling. Het feit dat er regelmatig ruzies voorkwamen tussen de Amerikaanse, Britse en Nederlandse zeelui is een teken aan de wand dat de leerdoelstellingen niet gehaald werden. De Franse walvisvaarthistoricus Thierry du Pasquier trof bij zijn onderzoek vergelijkbare ruzies tussen Amerikaanse en Franse bemanningsleden aan en wees daarbij uitvoerig op de weigering van de Amerikaanse scheepsofficieren om hun kennis en vaardigheden met anderen te delen. Dit kan op Nederlandse schepen dezelfde rol hebben gespeeld. Had de schrijver de Franse pogingen om zich de South Sea Fishery eigen te maken meer in zijn betoog betrokken, dan had de theorievorming daardoor een bredere basis kunnen krijgen.

Reistijden waren in de Arctische walvisvaart aanmerkelijk korter. In de regel voer men in maart of april uit, om in juli of augustus terug te keren. In de eerste helft van de negentiende eeuw ging het vooral om robbenvangst bij Jan Mayen en in de tweede plaats om walvisvangst bij Noordwest Spitsbergen, zo nu en dan afgewisseld met Straat Davis. Na 1850 ging het vrijwel alleen nog om robbenvangst. Het vangstseizoen begon in april, als de robben zich op het ijs begaven om hun jongen te werpen. Na een week of zes waren de jonge robben in staat om te zwemmen en was het seizoen afgelopen. Wie zijn ruim dan nog niet voldoende had gevuld, kon zich nu richten op de walvisvangst. De beste gelegenheid daarvoor was dan echter voorbij. Een vraag die daarbij opkomt, is waarom met name Harlinger reders zo hardnekkig vasthielden aan Duitse commandeurs van Sylt en Föhr met hun voorkeur voor de robbenvangst. Schotse walvisvangstexperts hadden hun kennis ten nutte van Nederlandse reders kunnen aanwenden, maar dat is hen nauwelijks gevraagd. Dat is vreemd omdat de bevolking van met name de Shetland eilanden door contacten via de haringvisserij heel positief ten opzichte van Nederlanders was gestemd. Een gemiste kans om de winstgevendheid van walvis- versus robbenvangst duidelijk tegenover elkaar te zetten.

Schokkenbroek vergelijkt de Nederlandse prestaties op het gebied van de scheepsbouw en vangsttechnieken voortdurend met die in het buitenland, en daarbij bleven we op verre achterstand staan. Schotten en Noren experimenteerden er lustig op los met buskruit en stoom, waardoor de vangstmogelijkheden aanzienlijk vergroot werden. Nederlandse reders gaven echter de voorkeur aan handharpoenen en houten zeilschepen met een relatief grote en dure bemanning. Schokkenbroek verwijt dit de reders, wier houding mogelijk werd bepaald door de hogere kosten van stoomaandrijving. Het kan echter ook aan een zeker traditionalisme onder Nederlandse zeelui hebben gelegen. Zij waren gewend om schade door zeeijs op allerlei manieren provisorisch te herstellen, bijvoorbeeld door met geteerd zeildoek of stukken spek de gaten te stoppen. Dat ging wel bij houten, maar niet bij ijzeren schepen. Oude houten schepen waren overigens even bruikbaar als nieuwe, en het is verbazing-

wekkend om van sommige reders te lezen dat zij splinternieuwe schepen naar het pakijds stuurden. Kenden die reders het bedrijf eigenlijk wel? Eén naam moet echter met ere worden genoemd: die van de Rotterdammer C.J. Bottemanne. Hij is de enige Nederlander geweest die het in die tijd aandurfde om met een walvisjager met stoomaandrijving en harpoenkanon uit te varen.

Informatie over de vraag naar vangstproducten putte de schrijver vooral uit archiefstukken over publieke verkopen in Harlingen en Leeuwarden. Hieruit blijkt dat vooral lokale afnemers werden bediend, op afstand gevolgd door kooplieden in Amsterdam. Hier kan toekomstig onderzoek nog meer aan het licht brengen. Te denken valt dan aan bijvoorbeeld douanearchieven. Deze zijn voor dit boek niet geraadpleegd, maar door de informatie over im- en export toch van belang. Daarnaast kan het in beeld brengen van de prijsontwikkelingen van vangstproducten aan de hand van N.W. Posthumus' *Nederlandsche Prijsgeschiedenis* (Leiden 1943 en 1964) iets zeggen over veranderingen in de vraag. Ook veranderingen in de mode en in de technische ontwikkeling van de olielamp verdienen daarbij meer aandacht. Over de winstgevendheid van de rederijen valt weinig algemeen te zeggen. Daarvoor verschillen de per rederij bewaard gebleven bronnen teveel. Duidelijk is wel dat toen eenmaal de overheidssteun substantieel afnam de interesse bij reders ook meteen daalde. Volgens de schrijver was het daarna winstgevender om geld gewoon op een bank te zetten.

Samenvattend: *Trying-out* is een boek dat een duidelijk beeld schept van hoe de walvisvaart in de negentiende eeuw in ons land georganiseerd werd. Het doet dat door uitvoerig gebruik te maken van de grote verscheidenheid aan beschikbare bronnen. Verder biedt het door het uitstekende notenapparaat duidelijke handreikingen voor verder onderzoek. De Nederlandse bewerking *Harpoeniers en robbenjagers* is eveneens fraai uitgegeven. Het aantal bron- en literatuurverwijzingen is hierin echter beperkt.

J.R. Leinenga, Emmen

Loos, R., *Deutschland zwischen 'Schwärmertum' und 'Realpolitik'. Die Sicht der niederländischen Kulturzeitschrift De Gids auf die politische Kultur des Nachbarn Preußen-Deutschland 1837-1914* (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas 17; Münster etc.: Waxmann, 2007, 273 blz., €38,-, ISBN 978 3 8309 1928 5).

Over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de negentiende en twintigste eeuw is inmiddels een alleszins bevredigende stand van onderzoek vast te stellen, waarbij vooral over de relatie in de twintigste eeuw in de laatste twee decennia veel geschreven is. Onderzoekslacunes betreffen vooral de negentiende eeuw en alleen al daarom is de dissertatie van Renate Loos over Nederlandse Duitslandbeelden uit het tijdschrift *De Gids* toe te juichen. Loos, die na haar pensionering als lerares dit onderzoek heeft uitgevoerd, gaat daarbij uit van de juiste stelling dat voor een goed begrip van de huidige Nederlands-

Duitse relatie en de daarin soms optredende spanningen verder teruggekeken moet worden dan 1940. Natuurlijk is een groot deel van de naoorlogse spanningen te herleiden geweest tot de ervaringen in de bezettingstijd, maar deze spanningen vermengden zich met oudere patronen van die relatie. Zo ontstond met de toenemende kracht van Pruisen en de totstandkoming van het Tweede Duitse Keizerrijk (1871) een grootmacht aan de Nederlandse oostgrens waarmee vanuit Nederlands perspectief in de bilaterale relatie een structureel spanningsveld ontstond: enerzijds het bewustzijn in velerlei opzicht van Duitsland te profiteren, anderzijds een welhaast natuurlijke neiging zich tegen de grote buur af te zetten en de eigen identiteit te beklemtonen. Het is tegen deze achtergrond dat Loos de vraag stelt naar continuïteit in de Nederlandse Duitslandbeelden tussen de negentiende eeuw en het heden.

Dat interessante uitgangspunt vereist grote zorgvuldigheid en terughoudendheid omdat het gevaar op de loer ligt van versimpelde historische lijnen over een lange periode. Helaas is Loos herhaaldelijk in deze val getrapt. Zo is het avontuurlijk om karakterisering van uit *De Gids* van 'Duitse agressiviteit' op het internationale toneel uit de negentiende en vroege twintigste eeuw op één lijn te stellen met de uitslag van de zogenoemde Clingendael-enquête uit 1993 waarin Nederlandse jongeren Duitsers 'heerszuchtig' en 'oorlogszuchtig' noemden. Ronduit ongelukkig wordt het wanneer mede op grond daarvan wordt vastgesteld dat ook vandaag de dag in het Nederlandse politieke bewustzijn Duitsland nog steeds door veroveringsstreven zou worden gekenmerkt (257-258). De verklaring voor deze 'grote-stappen-snel-thuis'-patronen van Renate Loos ligt in de zeer dunne literatuurbasis waarop zij de huidige Nederlands-Duitse relatie beschrijft. Zij doet dit aan de hand van 'fünf relativ willkürlich ausgewählte Veröffentlichungen' (24), een voor een dissertatie onvoldoende overtuigende werkwijze, temeer daar de keuze geen recht doet aan de stand van onderzoek ter zake.

Stelt Loos dus teleur bij het blootleggen van lange lijnen en patronen in de Nederlandse beeldvorming over Duitsland, veel zorgvuldiger is zij in weergave van de Nederlandse Duitslandbeelden in de negentiende eeuw. Aan de hand van Remieg Aerts' standaardwerk over *De Gids* schetst zij het liberaal-intellectuele klimaat van Nederland en maakt zij overtuigend duidelijk waarom zij dit tijdschrift als bron voor haar studie naar de meningsvorming in toonaangevende liberale kring heeft gekozen. Een doorlopend Duitslandbeeld over de gehele onderzochte periode – van de eerste uitgaven van *De Gids* in 1837 tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 – ontstaat overigens niet, omdat soms jarenlang geen artikel over Duitsland verscheen. Vanzelfsprekend werd vooral dan over Pruisen respectievelijk Duitsland geschreven wanneer daartoe politieke aanleiding was. Aldus centreert Loos' onderzoek zich rond de belangrijkste etappen van de Pruisische respectievelijk Duitse geschiedenis sinds de tweede helft van de negentiende eeuw. Uitvoerig analyseert zij artikelen uit *De Gids* over de mislukte revolutie van 1848, het 'Duits'-Deense conflict over Sleeswijk-Holstein in de jaren 1847 en 1863-1864, de Pruisisch-Oostenrijkse strijd om de hegemonie in Duitsland van 1865-1866, de daarop volgende Noord-Duitse Bond, het ontstaan van het Tweede Duitse Keizerrijk en ten slotte over het streven onder keizer Wilhelm II van Duitsland